Astrida PETRAITYTĖ

DIDŽIOJO ERETIKO DVIKOVA SU TIKRATIKIU

Du laiškai: popiežiaus nuncijaus Luigi Lippomano ir kunigaikščio Mikalojaus Radvilo Juodojo polemika (1556). Studijos: **Duae Epistolae** ***(Karaliaučius, 1556) faksimilė. Kritinis komentuotas leidimas. Vertimas į lietuvių kalbą. – Monumenta Reformationis Lithuanicae. Seria A: Confesiones fidei. – Parengė Dainora Pociūtė. – Vilnius:*** **Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas**, ***2015.***[*]

Lietuvoje ką tik išleista didžiai kontroversiška knyga. Nors šiuos žodžius tariu su šypsena, bet vis tiek neramu, kaip katalikiškas kraštas turėtų (galėtų) net ir moksliniu idėjiniu lygmeniu reflektuoti mėginimą iš galios pozicijų (kunigaikštis, kancleris, vaivada!) reviduoti krikščionybę, kurti naują Bažnyčią ir paniekinamai stumti lauk senąją, kurią veda ir laimina popiežius… Sunkiai įsivaizduoju, kad reformacinė Radvilo Juodojo veikla būtų iš katalikiškų pozicijų moksliškai „objektyviai“ vertinama net ir šiandien. Jeigu be pagrindo apkalbu, tada tuo maloniau.

Mano protestantiškoji priklausomybė leidžia šios dilemos išvengti, galbūt net pakreivina veidrodėlį, kuriame atsispindi katalikų, ypač vieno iš dviejų laiškų autoriaus, portretai.

Dainora Pociūtė, senokai įnikusi į Lietuvos Reformacijos studijas, liudijanti būtent tąjį pageidautiną ne šaltą, bet pagarbų mokslinį objektyvumą, parengė jau antrą leidinį iš užsibrėžtos *Tikėjimo išpažinimų* serijos (2011 m. ją pradėjo Abraomo Kulviečio *Confessio fidei*).

„Du laiškai“, galima sakyti, buvo pristatyti šiemet Vilniaus knygų mugėje, tiesa, dar neturint paties leidinio. Juk ir proga ypatinga – šiemet švenčiame (bent turėtu-

[*] Knygos metriką surašyt keblu (gaila, pačiame leidinyje ji nepateikiama).

me švęsti) LDK kanclerio, Vilniaus vaivados, kunigaikščio Radvilo Juodojo 500-ąsias gimimo metines. Ta proga Darius Kuolys ironizavo: mielai prisijungiame prie lenkų, pažymėdami bendrus, mums irgi brangius asmenis, kurių vardais paženkliname metus, bet pagerbti žmones, nusipelniusius tik Lietuvai, pamirštame…

Išties sunku pervertinti (ko gero, ir tinkamai įvertinti) tiek šio leidinio, tiek jo pirminio šaltinio – epistolinės XVI a. polemikos – reikšmę.

Radvilo Juodojo (tiesa, tuomet rašyta: Radvila, kažin ar jau galutinai ir vienareikšmiškai įteisinta „vyriškoji" vardo forma?) asmenybę, jo vaidmenį XVI a. Lietuvoje, ypač krikščionybės reformavimo pastangas, polemiką su popiežiaus nuncijumi, Pociūtė jau yra išsamiai aptarusi savo monografijoje „Maištininkų katedros. Ankstyvoji reformacija ir lietuvių–italų evangelikų ryšiai" (2008). Sužinojome, kad Piero Paolo Vergerijaus, italų disidento, įsikūrusio Karaliaučiuje ir mezgusio ryšius su Lietuvos reformacijos pirmeiviais, rūpesčiu 1556 m. išleistieji *Duae Epistolae* išgarsėjo dar ir tuo, kad buvo įtraukti į *Index librorum prohibitorum* (Pauliaus IV iniciatyva sudarytą Uždraustų knygų sąrašą). Taigi kone svarbiausias, aukščiausias LDK asmuo, mat Lenkijos karalius ir LDK didysis kunigaikštis Žygimantas Augustas ne visada rezidavo Lietuvoje, – kancleris, Vilniaus vaivada, kunigaikštis Radvilas Juodasis, užuot formaliai vykdęs krikščioniškas savo pareigas, diplomatiškai nuolankiai linkčiodamas popiežiaus vietininkui, tapo aktyviu Reformacijos šalininku ir veikėju…

Išsamus šio leidinio parengėjos tekstas „Radvilo Juodojo atsakymas nuncijui Lippomanui (1556): Lietuvos Evangelikų Bažnyčios įkūrimo ir Reformacijos manifestas" (pateikiama ir angliška versija) aptaria XVI a. vidurio lietuviškosios (žinoma, ne kalbos požiūriu) Reformacijos peripetijas. Pociūtė rašo: „*Įtakingas kunigaikštis Radvilas Juodasis (1515–1565) buvo asmenybė, kuriai pavyko atsiskirti nuo Romos katalikų bažnyčios inicijuojant intensyvią Reformacijos eigą ir protestantų Bažnyčios atsiradimą Lietuvoje*" (p. 32). 1553 m. savo dvaruose Vilniuje ir Brastoje jis organizavo evangeliškas pamaldas (matyt, dar nevadintas nei liuteroniškomis, nei kalvinistinėmis, jos buvo laikomos tikrosiomis krikščionybės apeigomis). Brastoje įkūrė lotyniško šrifto spaustuvę, kuri po dešimtmečio, greta kitų religinių spaudinių, išleido pirmąją Lietuvos Bibliją (deja, Reformacijos principas Dievo žodį skelbti gimtąja kalba buvo įgyvendintas lenkiškai). Žinia, kad „*pirmąjį atskirą evangelikų bažnyčios pastatą kunigaikštis įrengė 1560–1562 m. Vilniuje, Didžiojoje gatvėje*" (p. 33), suintrigavo, nes evangelikų liuteronų bažnyčia, ir dabar esanti Vokiečių gatvėje, datuojama 1555 m., bet iš pradžių ten būta, matyt, vokiečių bažnyčios?

Radvilas Juodasis, palaikęs ryšius tiek su Calvinu ir jo pasekėjais, tiek su Prūsijos liuteronybės ideologais, savo kuriamos evangeliškosios Bažnyčios su šiais „centrais" vis dėlto nesusiejo priklausomybės ryšiais. „*1557 m. įvykęs pirmasis Lietuvos evangelikų Bažnyčios sinodas paženklino institucinę šios Bažnyčios pradžią*" (p. 34).

Iškart galima pasakyti, kad reformacinis judėjimas, į kurį aktyviai įsitraukė Radvilas Juodasis, siekė ne atsisakyti katalikybės, bet nuo jos apvalyti žemiškąsias apnašas, sugrąžinti prie autentiškų ištakų.

Aišku, turėtume atjausti vargšą Veronos vyskupą, popiežiaus legatą Lenkijai ir Lietuvai Lippomaną, kuris iš saulėtosios Italijos atsidūrė šaltame, atšiauriame krašte... Juk čia nedžiugino ne tik klimatas: „*Paskyrimo rašte buvo nusakytas nunciatūros tikslas – erezijos plitimo stabdymas šalyje*" (p. 14). Nuncijus, per vargus sukoręs tolimą kelią, 1555 m. spalio 8 d. pasiekė Varšuvą, kur Bona Sforca suteikė jam rezidenciją, ir ėmė nekantriai laukti atšaukimo. Buvo užsidegęs lydėti karalienę, kuri rengėsi grįžti Italijon... Bet Roma nesiskubino kovotojo su erezija kviesti atgal, Lippomanui teko dardėti į Vilnių, kur tuo metu rezidavo Žygimantas Augustas. Karalius priėmė nuncijų pagarbiai, iškilmingai, net išreiškė apgailestavimą dėl plintančios erezijos, tačiau pasitikėjimo aukštajam svečiui nesukėlė. Laiške tėvynėn Lippomanas guodėsi: „*Tarp kilmingųjų dominuoja „liuteronai ir sakramentistai", nurodydamas, kad karaliaus dvare viešai šmeižiamas popiežius ir katalikų dogmos*" (p. 20). Žygimantas Augustas neužėmė aiškios konfesinės po-

zicijos – apeliavo į planuojamą surengti nacionalinį Bažnyčios susirinkimą, išspręsiantį teologines problemas. Nuncijus susitiko ir su Vilniaus vaivada, kunigaikščiu Radvilu Juoduoju, kuris „*buvęs išdidus, bet mandagus*“ (p. 23). „Didysis eretikas“ kol kas išvengė atviros konfrontacijos, pabrėžęs, esą nacionalinis sinodas „*būtų visai teisėtas Romos atžvilgiu, nes pats čia esantis nuncijus galėtų dalyvauti jame kaip popiežiaus atstovas*“ (p. 23).

Lietuvoje (iš dalies ir Lenkijoje) atmosfera buvo taip įkaitusi, kad net aukštųjų asmenų pobūvius persmelkė „tikratikių“ konfrontacija su „eretikais“... Štai Žygimantas Augustas pakvietė nuncijų į savo sesers Sofijos ir Braunšveigo kunigaikščio Henriko V vestuves Varšuvoje. „*Laiške Romai Lippomanas išdidžiai informavo, kad po jungtuvių atsisakė vakarieniauti puotoje, kurioje dalyvavo ir „eretikai“ – Prūsijos kunigaikštis Albrechtas bei Meklemburgo kunigaikštis Johannas Albrechtas*“ (p. 26). Nors valdžia ragino, kad Lippomanas grįžtų į Vilnių kovoti su plintančia erezija, šis rado saugią užuovėją Loviče, kur jam suteikė rezidenciją arkivyskupas Dzierzgowskis. Būtent Loviče nuncijus parašė Radvilui Juodajam didžiai mandagų laišką su pamokymais, įvyniotais į malonius kreipinius. Leidinio vertėja iš lotynų kalbos Dalia Dilytė-Staškevičienė Knygų mugėje pasidalijo patirtimi – lietuvių kalba neturi „aukštųjų“ kreipinių atitikmenų, tad teko gerokai pasukti galvą, kaip juos išversti (tiesą sakant, kreipinys „Jūsų Valdyste“, įdėtas į Lippomano ir Radvilo lūpas, man neskamba natūraliai).

„*1556 m. vasario 21-ąją Lippomanas išsiuntė laišką, jo nuomone, labiausiai Romos katalikų bažnyčios žlugimą Lenkijoje ir Lietuvoje lemiančiam asmeniui – lietuvių kunigaikščiui Radvilui Juodajam*“ (p. 31). Nuncijų pasiekė gandai apie netinkamą kunigaikščio elgesį: „*Eretikų knygpalaikes ne tik skaitąs, bet ir kitiems kaišiojąs skaityti, rūpinąsis spausdinti*“ (p. 401). Teigiąs, kad maldos už mirusiuosius – tuščias dalykas, kad pamaldos turėtų vykti gimtąja kalba, kad popiežius nesąs Dievo vietininkas, kad kunigams leistina vesti ir pan.

Kad sulauks tokio įžūlaus atsakymo, kokį jam atsiuntė „eretikas“, Lippomanui turbūt nė nesisapnavo! Radvilas Juodasis, papunkčiui atsakinėdamas į priekaištus, surašė kur kas ilgesnį raštą, negu pats gavo. „*Mano altorius anaiptol nėra, kaip gerbiamoji Tavo Valdystė mano, šventvagiškas, bet iš tiesų šventas ir krikščioniškas, ne išniekintas popiežiškos bedievystės ir stabmeldystės, o papuoštas Kristaus ir apaštalų nuostato*“ (p. 418–419). „*Turiu teisybės, o ne pražūties katedrą, kurioje skamba ne jūsų pasakojimai ir pramanai, visos Kristaus Bažnyčios didžiausia pragaištis,* […] *bet aidi paties gyvojo Dievo tikras ir nekintamas žodis, perduotas per pranašus, Kristų ir Bažnyčios apaštalus, neapkabinėtas jokiais žmonių nuostatų blizgučiais, ir jo yra mokoma didžiai religingai*“ (p. 419). Pačių aštriausių strėlių, paleistų Romos bažnyčios pusėn, neminėsiu.

Pociūtė akcentuoja: Radvilas Juodasis parašė „*atsakymą, įgavusį protestantiškojo tikėjimo išpažinimo ir pirmojo LDK manifesto, deklaruojančio atsiskyrimą nuo Romos bažnyčios, formą*“ (p. 32).

Kartais abejojama dėl Radvilo Juodojo pasirašyto laiško autorystės – esą jis nebuvęs didelis lotynų kalbos mokovas... Bet, kaip ir šio leidinio rengėja, manyčiau, nevertėtų kunigaikščio įnašo nuvertinti dėl pasitelktų talkininkų. Akivaizdu, kad ir talkininkus mokėjęs pasirinkti – Radvilo Juodojo tekstas ne tik plieskia panieka popiežiškajai katalikybei, bet yra ir moksliškai teologiškai argumentuotas. Atsakymas nuncijui rašytas ne paskubomis, tiesa, jo nuorašai jau vasarą pasiekė Prūsiją, bet Vergerijaus suredaguotą variantą Radvilas Juodasis pasirašė tik rugsėjo 1 d. Iki to laiko šliūkštelti žibalo į „antipopiežinę“ kunigaikščio liepsną (net sudirginti nuosaikiai nusiteikusį Žygimantą Augustą) spėjo pats Lippomanas: vasarą Lenkijoje „*įvykęs procesas, kurio metu nuncijus sudeginimui pasmerkė keletą žydų, apkaltintų Eucharistijos išniekinimu*“. Kaip žinome, LDK inkvizicijos nepraktikavo.

Nuncijui su kunigaikščiu apsikeitus laiškais, tinkamu laiku tinkamoje vietoje (ir Karaliaučiuje, ir Radvilo Juodojo dvare Vilniuje) atsirado italų protestantas Pieras Paolo Vergerijus. Tai jo iniciatyva Karaliaučiuje abu laiškai išleisti tais pačiais 1556 m., be to, papildyti ne tik įvadiniu parengėjo žodžiu. „*Leidinio pabaigoje gana gausūs pagrindinių tekstų*

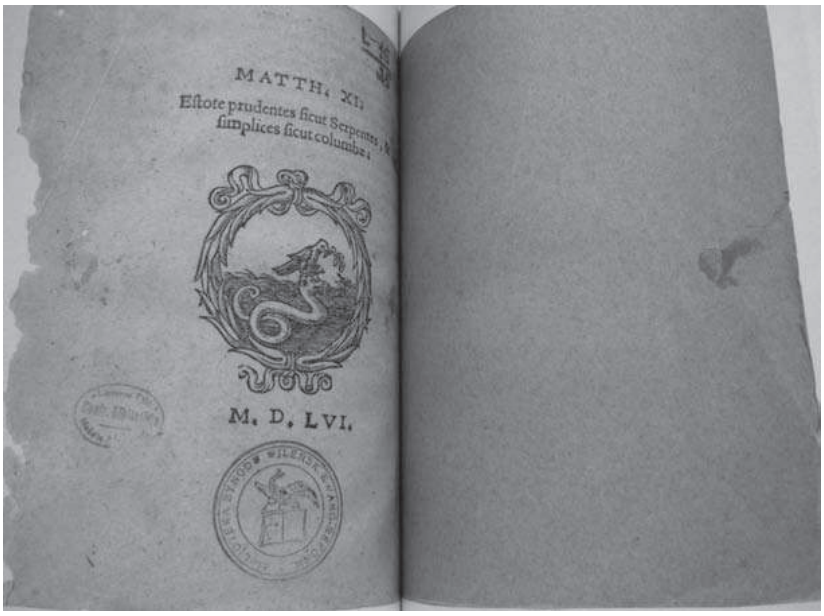

„Du laiškai". Knygos atvartas

priedai, parengti įvairių bendradarbių: dvi prakalbos bei eilė poetinių kūrinių" (p. 48). Tą „eilę" pikta valia norėčiau ypač akcentuoti, bet padarysiu tai kiek vėliau. Pirmoji (papildančioji) prakalba pasirašyta Eustathijaus Theophilo (spėjama, prie leidinio rengimo prisidėjusio Eustachijaus Trepkos), antroji – Sambijos superintendento Johanno Aurifaberio. Žinoma, „komandinis" palaikymas visada pravartus, bet paties Radvilo Juodojo tekstas yra toks aiškus, toks kandus ir stiprus, kad vargšui nuncijui ir jo vieno – galima įsivaizduoti – buvo per akis. Į Radvilo Juodojo atsakymą sugula (tai jau mano asmeninis įspūdis) du sluoksniai – emocinis (epitetus, siunčiamus popiežiaus, Romos bažnyčios adresu, net šiuolaikiniai katalikybės adeptai laikys mažų mažiausiai piktžodžiavimu) ir idėjinis-teologinis: „*Pagrindinis Radvilo idėjų argumentacijos šaltinis – Šv. Raštas*" (p. 54).

Po lotyniškojo „Dviejų laiškų" leidimo netrukus pasirodė ir vertimas į vokiečių kalbą, o lenkišką variantą 1559 m. Radvilo Juodojo lėšomis išleido Brastos spaustuvė.

Tie, kurie naująjį LLTI leidinį paims į rankas, tegul neišsigąsta jo svorio ir storio – čia juk sudėta beveik viskas: ir faksimilinis spaudinys, ir jo perrašas (vargu bau ar mes, mirtingieji, juos skaitysime, veikiausiai mums pakaks įvadinio žodžio, „Dviejų laiškų" vertimo ir paaiškinimų).

Pociūtė išties nuveikė didelį darbą – šiai epistolinei polemikai ne tik parašė įžangą, bet ir „pakeliui" vis šį tą (išnašose) paaiškiną.

Beskaitydama pagalvojau: jeigu jau leidinys skiriamas tarptautinei auditorijai, trūktų laiškų vertimo į anglų kalbą. Ar tikrai anglakalbių skaitytojų erudicija tokia didelė, kad visi jie moka lotynų kalbą? (Paaiškinamosios angliškos išnašos sudėtos į lotynišką laiškų perrašą…) Žinoma, gal tai utopinė užgaida, nes leidinys jau ir taip solidžios apimties, o tada dar labiau išsipūstų…

Deja, užgaidoms niekaip nepriskirčiau nemalonios nuostabos, apėmusios, kai prisikasiau iki paskutinio puslapio. Tiesą sakant, net širdį skauda, kad negaliu entuziastingai reziumuoti: „Didis darbas!" Nes jis nebaigtas… Žinoma, ir Lippomano laiškas, ir Radvilo atsakymas išversti nuo A iki Z. Turime galimybę lietuviškai skaityti ir prozinius papildymus. Bet kur eiliuotieji tekstai, užbaigiantys originalą? Žinoma, sudarytojų valia išversti tik laiškus arba tik priedus, nepretenduojant į visumos atspindėjimą, tačiau šiuo atveju juk pretenduojama! Mano supratimu, sudarant trinarę knygą (faksimilė, kritinis komentaras leidimas ir vertimas), reikia nuo pirmos iki paskutinės eilutės laikytis originalo.

Šiaip ar taip, sulaukėme išskirtinai reikšmingo leidinio. Manau, ne tik protestantams ar jų simpatikams rūpės XVI a. Lietuvos istorinės peripetijos. O to meto teologinių, konfesinių sankirtų išryškinimas, manau, atšviežins ne vieno krikščionio žvilgsnį. Juk: „*Apie penkiolika metų (iki mirties 1565 m.) trukęs Radvilo Juodojo protestantiškasis gyvenimas radikaliai pakeitė LDK kultūros ir krikščioniškojo sąmoningumo padėtį*" (p. 33). ■